

Частина четверта

I. ПАН НУАРТЬЄ ДЕ ВІЛЬФОР

Ось що сталося в домі королівського прокурора після того, як поїхала пані Дангляр із донькою, тоді як відбувалася розмова, яку ми допіру змалювали.

Вільфор із дружиною прийшов до покою свого батька; де була о тій порі Валентина, ми вже знаємо.

Привітавшись зі старим і відіславши Барруа, старого лакея, який служив у Нуарт'є понад чверть століття, вони посідали.

Нуарт'є сидів у великому фотелі на коліщатах, куди його сажали вранці і звідки піднімали увечері; перед ним було люстро, де відбивався весь покій, тож, навіть не рухаючись — утім, це було й неможливо для нього, — він міг бачити, хто до нього заходить, хто виходить і що діється навкруги. Непорушний, мов небіжчик, він жваво й осмислено дивився на своїх дітей, церемонне привітання яких віщувало щось значне і незвичайне.

Зір і слух були єдиними чуттями, які, немов дві іскри, ще тліли в цьому тілі, що вже на три чверті було готове до могили, та й із цих двох чуттів лише одне могло свідчити про внутрішнє життя, що жевріло ще в цьому ідолі, і погляд, що відбивав те внутрішнє життя, скидався на далекий вогник, що вказує вночі мандрівцеві, який заблукав у пустелі, що десь є жива істота, яка чуває в безгомінні й мороці.

Зате в темних очах старого Нуарт'є із навислими над ними чорними бровами, тоді як його чуприна, що спадала на плечі, була геть біла, у цих очах — як буває завжди, коли тіло вже не слухається, — зосередилася вся потуга, уся воля, уся сила, весь розум, що колись оживляв його тіло і дух. Звісно, бракувало жести руки, звуків голосу, порухів тіла, та той владний погляд заступав усе. Очі наказували, очі й дякували; то був труп, у якому жили очі; і не було часом нічого страшнішого, ніж оце мармурове лице, у верхній половині якого спалахував гнів або саяла радість. Тільки трое вміли розуміти цю мову сердешного недвиги: Вільфор, Валентина і той старий слуга, що про нього ми вже казали. Та оскільки Вільфор

бачив свого батька тільки вряди-годи і тільки тоді, коли від цього, сказати б, не можна було ухилитися, а як бачив, то ніяк не намагався догодити йому, навіть розуміючи, то все щастя старого становила його внучка. Завдяки самовідданості, любові й терпінню Валентина навчилася читати з очей усі думки Нуарт'є. На ту німу й нікому не зрозумілу мову вона відповідала своїм голосом, личком і всією душею, ті жвавві бесіди точилися поміж молодою дівчиною і цим тлінним тілом, що майже обернулося прахом, та все ж таки було людиною величезних знань, нечуваної проникливості і такої сильної волі, наскільки це можливо для духу, що був ув'язнений у тілі, яке перестало його слухатися.

Отож, Валентині пощастило вирішити нелегку задачу: розуміти думки старого і передавати йому свої, і завдяки тому вмінню майже не бувало випадку, щоб у повсякденних речах вона не цілком точно вгадувала бажання цієї живої душі чи потреби цього напівпритомного трупа.

Що ж до Барруа, то він, як ми вже казали, служив своєму панові майже двадцять п'ять років і так добре знав усі його звички, що Нуарт'є майже не треба було про щось його просити.

Вільфорові не потрібна була чиясь допомога, щоб розпочати з батьком ту дивну розмову, для якої він туди і прийшов. Він сам, як ми вже казали, пречудово знав увесь батьків словник, і якщо він так рідко розмовляв із ним, то це відбувалося тільки від цілковитої байдужності. Тож він дав змогу Валентині спуститися в сад, вигнав Барруа і сів праворуч од свого батька, тоді як пані де Вільфор сіла ліворуч.

— Не дивуйтеся, мосьпане, — почав він, — що Валентина не прийшла з нами і що я відіслав Барруа; майбутня розмова не могла точитися у присутності доньки чи лакея. Пані де Вільфор і я хочемо сповістити вам важливу новину.

Обличчя Нуарт'є під час того вступу залишалось безпристрасне, тоді як Вільфорів погляд, здавалося, хотів просягнути у самісіньке серце старого.

— Ми певні, пані де Вільфор і я, — провадив королівський прокурор звичним своїм крижаним тоном, який не допускав ніяких заперечень, — що ви співчутливо зустрінете цю звістку.

Погляд старого був, як і раніше, непорушний; він просто слухав.

— Ми віддаємо Валентину заміж, — провадив Вільфор.

Воскова маска не могла бути холодніша від цієї звістки, ніж обличчя старого.

— Весілля відбудеться за три місяці, — провадив Вільфор.

Очі старого були так само мертві.

І тоді озвалася пані де Вільфор.

— Нам здавалося, — квапливо заговорила вона, — що ця звістка має вас зацікавити, та й ви ж, здається, завжди приязно ставилися до Валентини; нам залишається тільки назвати вам ім'я юнака, що призначається їй. Це одна з найліпших партій, що на них могла розраховувати Валентина; той, кого ми їй обрали і чие ім'я вам, певне, знайоме, родовитий і заможний, а його спосіб життя і смаки будуть для неї запорукою щастя. Ідеться про Франца де Кенеля, барона Д'Епіне.

Поки його дружина виголошувала ту невеличку промову, Вільфор просто-таки вп'явся в обличчя старого. Тільки пані де Вільфор вимовила Францове ім'я, аж в очах Нуарт'є, що були такі знайомі його синові, щось здригнулося, і поміж його повіками, що розтулилися, мов губи, які мають щось сказати, сяйнула блискавиця.

Королівський прокурор, що знав про відкриту ворожнечу, яка колись існувала поміж його батьком та батьком Франца, зрозумів, що означає той спалах і хвилювання, та вдав, ніби нічого не помітив, і заговорив услід за дружиною.

— Ви пречудово розумієте, мосьпане, як важливо, щоб Валентина, якій незабаром мине дев'ятнадцять років, нарешті була влаштована. Проте, обговорюючи все це, ми не забули і про вас і заздалегідь домовилися, що Валентинин чоловік погодиться якщо й не жити з нами, — утім, це ще могло б і завдавати клопоту молодому подружжю, — то принаймні погодиться на те, щоб ви жили з ними, адже Валентина вас дуже любить, і ви, напевне, любите її теж. Отож, ваше звичне життя ні в чому не зазнає змін, і різниця буде лиш у тім, що вас буде доглядати двоє дітей, а не одне.

Блискучі очі Нуарт'є налялися кров'ю.

Либонь, у душі старого відбувалося щось страшне, певне, крик болю і гніву, не знаходячи собі виходу, його душив, тому що лице його стало червоне мов буряк, а губи посиніли.

Вільфор спокійно відчинив вікно і сказав:

— Душно тут, і панові Нуартъє тяжко дихати.

Потім повернувся на місце, та лишився стояти.

— Цей шлюб, — укинула пані де Вільфор, — до душі панові Д'Епіне і його рідні, утім, яких тільки двоє — дядько й тітка. Його мати вмерла під час його народження, а батька вбили у 1815 році, коли дитині було два роки, тож він залежить лише від себе.

— Загадкове вбивство, — сказав Вільфор, — і винуватці його лишилися невідомі; підозра витала над багатьма головами, та не впала на жодну.

Нуартъє зробив таке зусилля, що губи його скривилися, наче для посмішки.

— Утім, — провадив Вільфор, — справжні винуватці, котрі знають, що то вони вчинили той злочин, котрих за життя може спіткати людське правосуддя, а по смерті — правосуддя небесне, були б раді опинитися на нашому місці й мати змогу запропонувати свою доньку Францові Д'Епіне, щоб усунути навіть найменшу тінь підозри.

Нуартъє опанував себе вольовим зусиллям, якого було годі чекати від безпомічного недвиги.

— Авжеж, я розумію вас, — відказав його погляд Вільфорові, і в погляді тому відбилосся глибоке презирство і гнів.

На той погляд, що його він добре збагнув, королівський прокурор лише стеноу плечима.

Потім кивнув дружині, щоб вона підвелася.

— А тепер, — сказала пані де Вільфор, — дозвольте нам попроситися. Може, хочете, щоб Едуар зайшов привітатися з вами?

Давно вже домовлено було, що старий висловлює згоду, заплющуючи очі, відмову — кліпанням, а як йому треба висловити якесь бажання, то зводить очі угору.

Якщо він хотів бачити Валентину, то заплющував праве око.

Якщо гукав Барруа, то заплющував ліве.

Почувши пропозицію пані де Вільфор, він шалено закліпав.

Пані де Вільфор побачила, що він рішуче відмовляється, і закусила губу.

— То я прийшла до вас Валентину, — сказала вона.

— Так, — відказав старий, хутко заплющивши очі.

Подружжя де Вільфорів уклонилося і вийшло, звелівши погукати Валентину, яку вже передніше попередили, що вдень вона буде потрібна дідусеві.

Рожева від хвилювання Валентина увійшла до дідового покою. Їй досить було глянути на нього, щоб збагнути, як потерпає її дід і як йому кортить побалакати з нею.

— Дідусю, — вигукнула вона, — що сталося? Тебе засмутили і ти гніваєшся?

— Так, — відказав він, заплющивши одне око.

— На кого ж? На мого батька... ні. На пані де Вільфор... теж ні. На мене?

Старий дав на здогад, що так.

— На мене? — здивовано перепитала Валентина.

Старий знову зробив той знак.

— Що ж я вкоїла, дідусю? — вигукнула Валентина.

Жодної відповіді. Вона провадила:

— Я сьогодні ще не бачилася з тобою, значить, тобі щось про мене сказали?

— Так, — хутко відказав погляд старого.

— Спробую відгадати, у чім річ. Боже милий, запевняю тебе, дідусю... Ага, он воно що! Пан із панею де Вільфор були тут допіру, еге ж?

— Так.

— І це вони сказали тобі те, що розгнівало тебе? І що ж воно може бути? Хочеш, я піду й запитаю в них, щоб знати, за що мені просити в тебе вибачення?

— Ні, ні, — відказав погляд.

— Ти лякаєш мене! Що вони таке сказали?

І вона замислилася.

— Здогадуюся, — сказала вона тихіше і підійшла до старого. — Може, вони казали про моє заміжжя?

— Так, — відказав розгніваний погляд.

— Я розумію, ти гніваєшся за те, що я мовчала. Але, бачиш, вони мені суворо заборонили тобі казати про це, вони й мені не казали нічого, і я цілком випадково дізналася про ту таємницю, то й не була з тобою щира. Вибач, дідусю.

Погляд, що знову став непорушній і байдужий, наче казав: «Мене засмучує не лише твоє мовчання».

— У чім же річ? — запитала Валентина. — Чи ти гадаєш, ніби я покину тебе, дідусю, що вийду заміж і забуду про тебе?

— Ні, — відказав старий.

— То вони сказали тобі, що пан Д'Епіне згоден, щоб ми жили разом?

— Так.

— То чому ж ти гніваєшся?

В очах старого з'явився вираз нескінченної ніжності.

— Авжеж, — сказала Валентина, — я розумію, тому що ти любиш мене?

Старий дав на здогад, що так.

— І боїшся, що я буду нещасна?

— Так.

— Ти не любиш Франца?

— Так.

— То слухай, — сказала Валентина, опускаючись навколішки коло Нуарт'є й обнімаючи його обома руками. — Мені теж дуже важко, тому що і я не люблю Франца Д'Епіне.

У дідовому погляді промайнув промінь радості.

— Пам'ятаєш, як ти розгнівався на мене, бо я хотіла піти в монастир?

Під висохлими повіками старого зблиснули сльози.

— Так ось, — провадила Валентина, — я хотіла так учинити, щоб ухилитися від цього шлюбу, тому що була від нього у відчаї.

Подих недвиги став уривчастий.

— То цей шлюб дуже засмучує тебе, дідусю? Ох, якби ж ти міг допомогти мені, якби ми удвох могли завадити їхнім планам! Але ти безсилий проти них, хоч у тебе такий світлий розум і така дужа воля, — коли треба боротися, ти так само кволий, як і я оце, навіть більше. Коли ти був сильний і здоровий, ти міг би

захистити мене, а тепер ти можеш тільки розуміти мене і радіти або сумувати разом зі мною. Це остатнє щастя, яке Господь забув забрати від мене.

Коли вона сказала те, в очах Нуарт'є з'явився вираз такого лукавства, що дівчині здалося, наче він каже:

— Помиляєшся, я ще багато можу зробити для тебе.

— То ти можеш зробити щось для мене, дідусю? — висловила його думку Валентина.

— Так.

Нуарт'є звів очі вгору. То був умовний поміж ним і Валентиною знак, що висловлював бажання.

— Що ти хочеш, дідусю? Я постараюся збагнути.

Валентина почала вгадувати, висловлюючи вголос припущення мірою того, як вони виникали в неї, та на всі її слова старий неодмінно відказував «ні».

— Що ж, — сказала вона, — треба вдатися до рішучих заходів, якщо вже я така нездогадлива!

І вона почала називати підряд всі літери абетки, від А до Н, з усмішкою пильнуючи за очима недвиги; коли ж вона сягнула літери Н, то Нуарт'є подав ствердний знак.

— Ага! — мовила Валентина. — Те, що ти хочеш, розпочинається з літери Н... значить, ми маємо вдатися до літери Н? І що ж нам треба від тієї Н? На, не, ні, но...

— Так, так, так, — відказав старий.

— То це «но»?

Валентина принесла словника і, поклавши його перед Нуарт'є, розгорнула його; побачивши, що погляд старого зосередився на сторінці, вона почала хутко водити пальцем згори униз, по колонках.

На слові «нотаріус» Нуарт'є подав знак, щоб вона зупинилася.

— Нотаріус, — сказала вона, — ти хочеш бачити нотаріуса, дідусю?

Нуарт'є дав на здогад, що справді бажає його бачити.

— То треба послати по нотаріуса? — запитала Валентина.

— Так, — дав на здогад старий.

— Треба, щоб про це знав мій батько?